

<< ט. בנדר

התכנית להקמת

מדינה יהודית באוגנדה

מקום:
אוגנדה

ארץ:
אפריקה

זמן:
תרס"ג - תש"ח

אז שגלה עם ישראל מארצו יקדה אהבת ציון בלב. יהודים במשך דורות התפללו "ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים" וחלמו על שיבתם לארץ ישראל. את הרגשות הטהורים הללו ניסתה התנועה הציונית לגייס לתכנית הקמת מדינה חילונית לעם היהודי. הכינוי לעצמה, 'ציונות', גרם מאז לבלבול בין 'ציונות' לאהבת ציון השורשית. אחת הפרשיות המרתקות הממחישות את ההבדל החד בין אהבת ארץ ישראל לתנועה הציונית החילונית של היהודי המתבולל תיאודור הרצל, היא בפרשה המשונה והמוזרה של תכנית אוגנדה. כותב וממחיש זאת הוגה הדעות והסופר החרדי הרב משה שיינפלד: "אנו חייבים להזכיר ולהשמיע את האמת שנשתכחה ברכות הימים ושהיא נראית היום תמוהה ומשונה בעיני הבריות", הוא אומר במאמר שכתב לפני שנים רבות, "שהציונות בתחילתה לא הייתה קשורה קשר בל יינתק לציון. 'מדינת היהודים' ולא ארץ ישראל קרא הרצל לספרו. 'אוטואמנציפציה' ולא ציון קרא פינסקר לספרו. ושמות שני ספרי יסוד אלה של

בתיים
חקלאיים
בערבות
אוגנדה

«
התריע
מפני האמת
שנשתכחה. הרב
משה שנפלד

הציונות מגדירים את תוכנה ביתר נאמנות מאשר הכינוי שכנתה את עצמה ציונות. "בעצם", ממשיך ומזכיר הרב שיינפלד, "הייתה הציונות תנועה לקראת המדינה היהודית שביקשה לפתור את השאלה היהודית בדרך האוטואמנציפציה - השחרור העצמי. לפיכך קיבל הרצל ועמו רוב צירי הקונגרס הציוני את הצעת אוגנדה מתוך מהלך מחשבה הגיוני שמדינת היהודים העיקר והארץ בה תוקם אינה אלא בעיה שניה במעלה, ומכיון שהדרך לציון זרועה מכשולים אפשר גם לעקוף את ציון מבלי לבגוד במטרה הסופית". העובדה שהרצל הסכים לקבל את התכנית הזו היוותה מאז כתם שחור בלתי ניתן למחיקה כאשר אימץ רעיון שהיה פרי מוחו של בכיר אנגלי אנטישמי, אשר אומץ בששון למרבה החרפה על ידי מייסד הציונות.

עלילת הדם והפרעות

ג'וזף צ'מברליין נולד ב-1836 בלונדון וכבר מגיל 16 החל לעבוד כשוליה במפעל הנעליים של בני משפחתו. לאחר מכן הצטרף כשותף למפעל לייצור ברגים של

אחת הפרשיות הממחישות את ההבדל החד בין אהבת ארץ ישראל לבין התנועה הציונית החילונית של היהודי המתבולל תיאודור הרצל, היא הפרשה המשונה של תכנית אוגנדה // הכל החל לאחר עלילת דם מופרכת שגררה פרעות אלימות כנגד הקהילה היהודית בקישינב // מי שהביא את הרעיון החדשני היה צ'מברליין, אז שר המושבות, שרקח תכנית ממניעים אנטישמיים מובהקים שלא הפריעו להרצל לקנות אותה בשתי ידיים // להיות עם חופשי בארצם

נגד היהודים יאפשרו להסיט את תשומת הלב מקשיי האימפריה אל ההמון. התוצאה הייתה נוראה: 49 יהודים נרצחו הי"ד, וקרוב ל-600 נפצעו, מהם 92 קשה. אלפים נותרו ללא קורת גג ונוזק לרכוש נמדד במיליוני רובלים זהב. הידיעה על שלושת ימי הפוגרום, שנעשתה בעידוד הכנסייה ובחסות השלטון, זעזעה את העולם היהודי. הזעם הציבורי בא לידי ביטוי בהפגנות שהדהדו ברחבי כל העולם. ברוסיה של אותו זמן חיו תחת שלטון הצאר מיליוני יהודים. מצבם הכלכלי היה נורא וקשה, הם סבלו רדיפות מאורגנות על ידי הצאר, והוטלו עליהם גזירות ומגבלות שונות שהלכו והתחדשו מפעם לפעם. אבל הפרעות מקישינב היו השיא של חוסר האונים היהודי.

הפרעות הללו והתחושות הקשות של יהודי רוסיה הובילו לגל הגירה גדול של יהודים לארץ ישראל לארצות הברית וגם לאנגליה. אומות המערב ובתוכן ארצות הברית ואנגליה לא ממש הוטרדו מגורל היהודים אבל העובדה שהם התדפקו על דלתם הטרידה אותן. אחד מהם היה צ'מברליין.

ההצעה של צ'מברליין

זמן-מה קודם לפרעות פגש צ'מברליין את הרצל, ראש התנועה הציונית. ככל שזה היה תלוי בצ'מברליין מן הסתם לא היה טורח לפגוש אותו מעולם, אבל הברון רוטישילד רב ההשפעה ביקש ממנו שיפגוש אותו וצ'מברליין לא יכול היה להגיד לו לא. הפגישה נערכה בצנעה גמורה. השר סבל בשקט את הטרדותיו של הרצל.

ארץ ישראל, אז פלשתינה, הייתה בידיים טורקיות. לא היה טעם לדבר עם צ'מברליין על התיישבות יהודית בה, אבל בפגישה עלו רעיונות על שטחים קרובים לארץ ישראל המצויים תחת השפעה בריטית למשל אזור אל-עריש וחצי האי סיני הקרובה לארץ ישראל, אך צ'מברליין דחה את כל הרעיונות.

כמה ימים לאחר הפגישה יצא צ'מברליין לסייר במושבות

«
פגישה
סודית עם
הרצל. ג'וזף
צ'מברליין

חולים יהודי, יצא העיתון בכותרות על רצח נוצרים על-ידי יהודים וקרא: "מוות ליהודים". באותם ימים חל חגאת הפסחא של הנוצרים. אלה התכנסו לכנסייה שם הסית הכומר המקומי נגד היהודי; וכך בט' ניסן, בעוד היהודים עסוקים בהכנות לפסח פרצו פתאום הפרעות.

במשך שלושה ימים השתולל אספסוף בני העיר ברחובות היהודיים. האכזריות הייתה בלתי נתפסת. הגויים המקומיים פרצו לבתי יהודים כשהם חמושים בגרזנים. הם זרקו תינוקות מהקומות העליונות של בתי היהודים אל הרחובות, נעצו מסמרים בראשים וניקרו את עיניהם, שרפו וכוזו. בכל אותה עת עבר הבישוף המקומי במרכבתו ובירך את ההמון המתפרע. המשטרה המקומית לא נקפה אצבע. הידיעות על הפוגרום הגיעו לבירת רוסיה, אך שר הפנים של הצאר ויאצ'סלב פלבה הורה למושל המחוז שלא לעשות דבר למען היהודים. אדרבה, חשבו אצל הצאר שהפרעות

דודו בברמינגהאם, נטלפולד את צ'מברליין. המפעל הצליח לכבוש את השוק האנגלי וצ'מברליין התעשר ופינה את זמנו לפעילות פוליטית כנציג הפועלים. הוא רץ וזכה לראשות עיריית ברמינגהאם, ולאחר מכן המשיך לפרלמנט והשתלב בממשלה ומונה לשר המושבות.

באותם ימים, בשל המצב הקשה ברוסיה החלו יהודים להגר לבריטניה. הללו היו רובם ככולם עניים מרודים, בני מעמד הפועלים, שהתרכזו בחלקו העני של לונדון. ההגירה של היהודים לבריטניה

נתקלה באנטישמיות חריפה מצד אישים בריטיים שדרשו להגייץ בפניהם את השערים. גם צ'מברליין התבטא נגדם בשנאה: "אני לא שונא אף אומה אבל מצוי למעשה רק גזע אחד שאני מתעב - היהודים, אדוני. הם פחדנים!"

רחוק מאנגליה, מעבר לים, בימי ניסן של תרס"ג, עסקו יהודי קישינב בהכנות קדחתניות לפסח המתקרב. מהסמטאות היהודיות עלה קול הלמות ניקוי הבית והכשרתו לפסח, בשוק התרוצצו עקרות בית בחיפוש אחרי צרכי חג, בבתי המדרש ובתי הכנסת שקדו יהודים על לימודיהם, וממאפיות המצות עלה ניחוח של לחם העוני שהוכן לקראת ליל הסדר ההולך ובא.

באותו ערב, בעיירה דובסארי במרחק עשרים וחמישה קילומטר מקישינב, מעברו השני של הדנייסטר נמצאה גופתו של נער נוצרי יתום מוטלת בחצר ביתו של יהודי. כפי שהתברר, דודו רצח אותו בשל סכסוכי ירושה והטיל את גופתו בביתו של יהודי.

העיתון האנטישמי שהיה הנפוץ ביותר בקישינב ליבה את ההסתה נגד יהודים, וטענה שהנער נרצח על-ידי היהודים לקראת חג הפסח המתקרב וכדי לבלול את דמו במצותיהם. באותם ימים גם נערה שנמצאה מתה בבית

« הלוויית ספרי התורה שנשרפו באירועי הפרעות בקישינב

כאשר שב לאנגליה והחדשות על הפרעות בקישינב באו לאוזניו הוא הציע להרצל הצעה חדשה: "בנסיעתי ראיתי ארץ בשבילך", אמר להרצל, "והיא אוגנדה. בקרבת החוף חם מאוד, אך בפנים הארץ האקלים מצוין גם לאירופאים. אפשר לגדל שם סוכר וכותנה. והנה חשבתי בלבי, זאת תהיה ארץ טובה בשבילך".

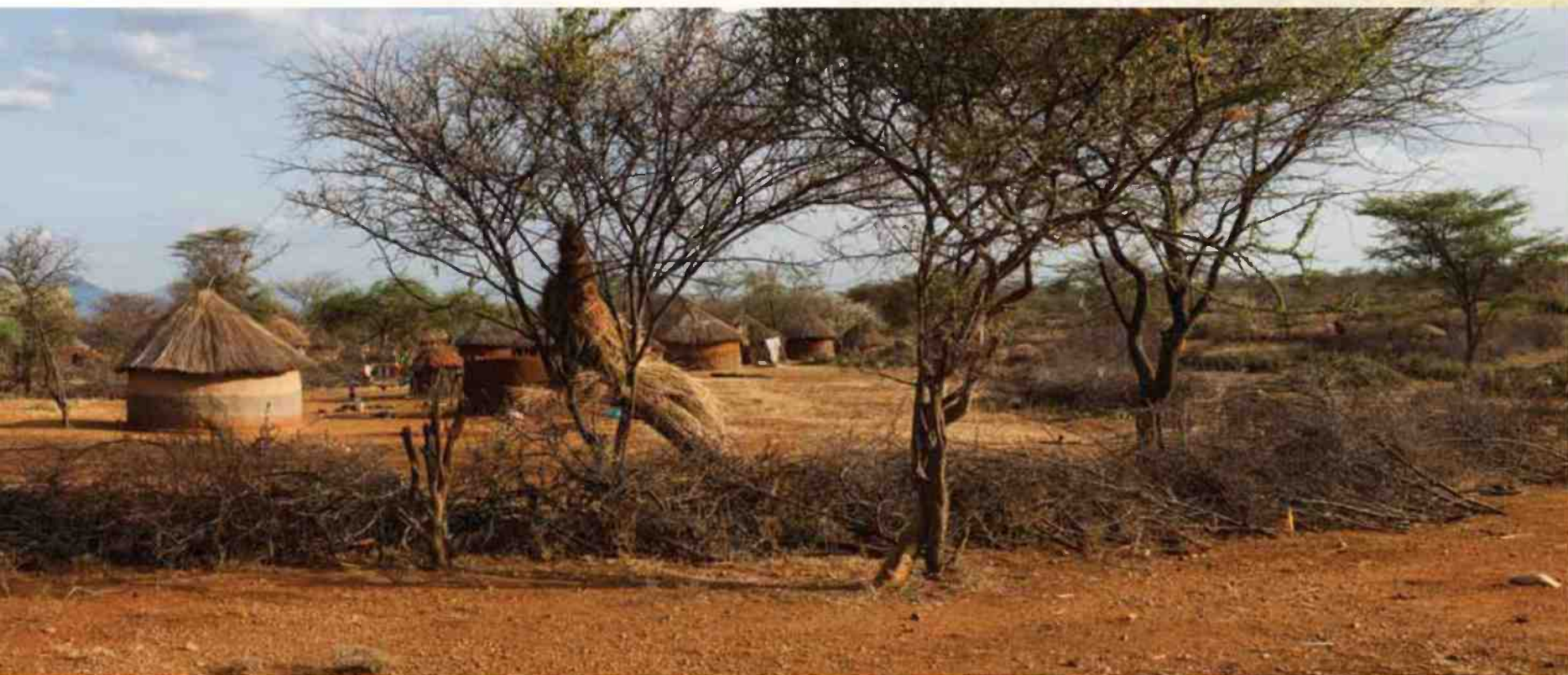
צ'מברליין, כמו אנטישמים אחרים, ביקש להפנות את העם היהודי לארץ אחרת כדי שלא יציפו את ארצו. הרצל לכשעצמו לא היה מוטרד מכך. הוא לא היה האנטישמי היחיד עמו שיתף פעולה, ולמרבה המבוכה אפילו ניסה לעניין את הרוסים ב"פתרון לבעיה היהודית", באמצעות

» **נמנה עם חברי המשלחת. המהנדס היהודי נחום וילבוש**

הוא ביקר באגם ויקטוריה האדיר, באגמים הבלתי נגמרים של קניה ואוגנדה, ואז ראה שטח גדול, רחב יריעה, בו שוטטו עדרי גנו, זברות וג'ירפות. אריות שיחרו לטרף ונמרים ארבו שם לטרפם. היה זה שטח ריק כמעט מהתיישבות של אדם לבן.

הבריטיות באפריקה, הוא הגיע לדרום אפריקה שם ניסה לפייס בין המתיישבים השונים במדינה והמשיך למזרח אפריקה. בריטניה שהחלה לשלוט בשטח סללה מסילת ברזל שחצתה את מישוריו וקירבה את האפשרויות של ההתיישבות בה.

עדרי צאן וגם לא עדרי בר, מקום היער עם העצים הרמים תפסה חורשת עצים קטנים ועקומים ושיחים. עברנו את 'נהר' קינונו כרבע מיל רוחבו בלי מים זורמים, ורק פה ושם שוליות של מי ביצה."

עם זאת, וילבוש הופתע לגלות שלמרות עליבות התנאים פה ושם היו יהודים באזור שהגיע לאחר שבריטניה כבשה את השטח: "התלהבתי מאוד ממצאת מתיישבים יהודים במקום הזה, בתוך יערות עד, בין כושים פראים וחיות טרף, יהודים החיים בצורה פרימיטיבית בצריפי טיט ומתכוננים להשתקע כאן וליצור חיים חדשים ולשנות פני בראשית", אך וילבוש הודה: "אלה היו צריכים להגיע לארץ ישראל. בסופו של דבר שבה המשלחת מהאזור כשהיא נוקטת עמדה פסימית באשר להתאמת המקום להתיישבות. וילבוש סיכם: "לא היו דעות מנוגדות, במקום שאין כלום אין לעשות כלום."

באותה מידה הוגה הרעיון ג'וזף צ'מברליין עזב את תפקידו כשר המושבות, ואלו שהמשיכו אחרי לא אהבו את הרעיון. בתווך, במזרח אפריקה היה כבר קובץ של מתיישבים אנגלים שכבר התיישבו במקום, ואלה התנגדו בחריפות לבואם של היהודים לאזור. העיתון שלהם אף נקט בנימה אנטישמית חריפה: "אין להכניס לאזור", כתבו, "רוכלים יהודים שיציעו למכירה, מתוך האוצרות שבכיסיהם סחבותיהם, כל דבר - החל במסרק וכלה בחפיסת סבון - שאין הם נזקקים לו". והרעיון נפח את נשמתו.

מה היה קורה לו הרעיון היה מצליח ויהודים היו מגיעים לאזור? יש כאלה שמתרפקים על הרעיון וסבורים שיהודים היו יכולים להקים במקום אוטונומיה משלהם. למעשה אין זה כך, שכן אף שהאזור הוצג כריק היו בו שבטים שחורים, וסביב להניח שהיו מתמרדים בשלטון לבן והייתה פורצת מלחמה. מתחילתו ועד סופו לא היתה לרעיון היתכנות ממשית כלל.

כבר כשהגיע למקום התאכזב וילבוש ממראה עיניו, כשהוא מתקשה להבין את צ'מברליין ששלח אותם לשם: "זו ארץ", כתב, "שאינו רשום אפילו על מפות רגילות... בלי יישובים ובלי תושבים, בלי יערות ובלי צמחייה עשירה כמו בסביבה. הרמה הזאת, המכוסה עשבי פרא ומלאה חיות בר, נראתה כגן־עדן רק בעיני אנגלי חובב ציד. "כניסתנו לארץ המיועדת", המשיך וכתב, "לא היתה מרהיבת עין, השדות והגבעות מכוסים קש יבש, לא נראו

טיפוח התנועה הציונית. עתה הוא אימץ את תכנית אוגנדה והציע אותה לקונגרס הציוני.

ההצעה גרמה לסערה עזה בקרב באי הקונגרס ולעימות חריף בין תומכי ההצעה ומתנגדיה. צירי הציונות ממערב אירופה המתבוללים, שלא קיבלו חינוך דתי מסורתי תמכו בהצעה, אך הצירים ממזרח אירופה שהייתה להם גירסא דינקותא וינקו עדיין בביתם אהבת ארץ־ישראל זעמו על ההצעה. על התנועה איים פילוג.

הסערה הגיעה לידי כך עד שצעיר יהודי מרוסיה בשם חיים זליג לובן, ניסה להתנקש בחייו של עוזרו של הרצל, מקס נורדאו, שהגן על התכנית. הוא ירה בו שני כדורי אקדח, תוך שהוא צועק בצרפתית: "מוות לנורדאו האפריקאי", אך החטיא.

הרעיון הגרנדיוזי קרס

בסופו של דבר אנגליה והתנועה הציונית שלחו משלחת למזרח אפריקה שמנתה שלושה חוקרים, שכמו בבדיחה טובה מנתה נוצרי אחד, מוסלמי אחד ויהודי אחד. הנוצרי היה קצין אנגלי בשם סנט. היל גיבנס - בעל ניסיון במסעות והיכרות עם אפריקה ששימש ראש המשלחת, המוסלמי היה אלפרד קייזר - מומחה שווייצרי למדעי הטבע שהתגורר תקופה ארוכה בקהיר והתאסלם, ומהנדס יהודי צעיר שהגיע מארץ־ישראל ושמו נחום וילבוש ממייסדי חברת 'שמן'.

הם הגיעו לשטח, שאז היה קרוי אוגנדה אבל היום מצוי בשטח קניה, שטח של 13 אלף קמ"ר שנקרא מישור גואס נגישו, המיושב על־ידי שבטים אפריקניים. כדי לאבטח אותם הם שכרו אפריקאי מקומי, בן שבט המסאי שהיה חמוש בחץ וקשת.

